

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه تاریخ و باستان شناسی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: تاریخ اسلام

عنوان:

بررسی شخصیت و عملکرد قیس بن سعد بن عباده انصاری

استاد راهنما:

دکتر محمد سپهری

پژوهشگر:

رامین علیزاده

بهار ۱۳۹۴

تقدیم به

پدرو مادر بزرگوارم

همسر مهربانم

فرزندان عزیزم

با تشکر فراوان از استاد بزرگوارم

دکتر محمد سپهری که با مهربانی راهنمایی نمودند.

و با قدر دانی از برادران عزیزم آقایان رحیم و محمد علیراده که در زندگی از حمایت و لطفشان بهره مندم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب رامین علیزاده دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۲۰۰۲۱۳۸۳ در رشته تاریخ اسلام که در تاریخ ۹۴/۳/۱۷ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی شخصیت و عملکرد قیس بن سعد بن عبادہ انصاری

- با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:
- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در موارد که دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
 - ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
 - ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
 - ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۴/۳/۱۷

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای رامین علیزاده از پایان نامه ی خود دفاع نموده و با
نمره ۱۸ بحروف هیچده و با درجه عالی مورد تصویب قرار
گرفت .

امضا استاد

بسمه تعالی	
دانشکده ادبیات و علوم انسانی	
کدواحد : ۱۰۱	واحد دانشگاهی تهران مرکز
کدشناسایی پایان نامه : ۱۰۱۲۱۱۱۰۹۳۱۰۰۷	
عنوان پایان نامه : بررسی شخصیت و عملکرد قیس بن سعد بن عبادہ انصاری	
نام و نام خانوادگی دانشجویی : رامین علیزاده	تاریخ شروع پایان نامه : ۹۳/۷/۲۶
شماره دانشجویی: ۹۲۰۰۲۱۳۸۳	تاریخ اتمام پایان نامه : ۹۴/۳/۱۷
رشته تحصیلی : تاریخ اسلام	
استاد /استادان راهنما: دکتر محمد سپهری	
استادان داور: دکتر حمید رضا صفا کیش کاشانی - دکتر ستار عودی	
چکیده پایان نامه :	
<p>قیس بن سعد بن عبادہ انصاری یکی از اصحاب پیامبر (ص) و از یاران امام علی (ع) و امام حسن (ع) است. تاریخی برای تولد وی ذکر نشده است ولی با توجه به قرائن و پژوهشهای موجود هنگام ورود پیامبر (ص) به مدینه در سن نوجوانی بوده است. این شخصیت در دوران پیامبر (ص) دارای افتخاراتی از جمله: خادم پیامبر (ص) رئیس انتظامات پیامبر (ص) و حامل پرچم انصار در بعضی از غزوه ها بوده است. این مناصب نشان از نزدیکی و همراهی او با پیامبر (ص) دارد. از زندگی او در دوران خلفای سه گانه اطلاعات مختصری وجود دارد.</p> <p>زمانی که امام علی (ع) به خلافت رسید قیس جزء اولین کسانی است که با ایشان بیعت کرد و در فراهم سازی مقدمات جنگ جمل همراه امام علی (ع) بود. امام علی (ع) ابتدا وی را به ولایت مصر برگزید و بنا به دلالتی از ولایت مصر عزل گردید. وقتی قیس به نزد علی (ع) برگشت، نخست به ریاست نگهبانان منصوب و سپس به ولایت آذربایجان گمارده شد. در جنگ صفین و نهروان به عنوان یکی از فرماندهان اصلی حضور داشت. قیس بن سعد اولین کسی بود که با امام حسن (ع) بیعت کرد. وی از راویان حدیث و جزء غدیره سرایان قرن اول هجری است، و در نهایت بعد از صلح امام حسن (ع) در مدینه اقامت گزید و در آخر حکومت معاویه درگذشت.</p> <p>کلید واژگان: قیس بن سعد بن عبادہ انصاری، پیامبر (ص)، امام علی (ع)، مصر، آذربایجان، خلفای سه گانه</p>	

تاریخ و امضاء

مناسب است

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
	فصل اول کلیات
۵-۱	۱- بیان مسأله
۶-۱	۲- هدف های تحقیق
۶-۱	۳- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن
۶-۱	۴- سوالات و فرضیه های تحقیق
۶-۱	سوال اصلی و سوالات فرعی
۷-۱	۵- روش تحقیق
۷-۱	۶- قلمرو تحقیق
۷-۱	۷- محدودیت ها و مشکلات تحقیق
۸-۱	۸- پیشینه تحقیق
۸-۱	۹- بررسی و معرفی منابع تحقیق
	فصل دوم: خاستگاه و خاندان قیس بن سعد بن عباده انصاری
۱۳-۲	۱- ۲- یثرب پیش از اسلام
۱۴-۲	۲- ۲- قبیله خزرج
۱۵-۲	۳- ۲- سعد بن عباده در دوران پیامبر (ص)
۱۶-۲	۴- ۲- سعد بن عباده در سقیفه بنی ساعده
۱۹-۲	۵- ۲- سرانجام سعد بن عباده
	فصل سوم: زندگی قیس بن سعد از تولد تا پایان روزگار عثمان
۲۲-۳	۱- ۳- اصل و نسب و خصوصیات ظاهری قیس
۲۳-۳	۲- ۳- قیس و همراهی با پیامبر (ص)
۲۶-۳	۳- ۳- خصوصیات اخلاقی برجسته قیس
۳۲-۳	۴- ۳- قیس در مقام راوی
۳۳-۳	۵- ۳- قیس در مقام شاعر (غدیره سرا)

۳-۶ زندگی قیس در دوران خلفای سه گانه	۳۴
فصل چهارم: زندگی قیس بن سعد در دوران امام علی (ع)	
۴-۱- بیعت با امام علی (ع)	۳۶
۴-۲- قیس و آماده سازی مقدمات جنگ جمل	۳۶
۴-۳- ولایت مصر	۳۹
۴-۴- ولایت آذربایجان	۵۳
۴-۵- قیس در جنگ صفین	۵۴
۴-۶- قیس در جنگ نهروان	۶۳
۴-۷- قیس و ریاست شرطه الخمیس	۶۴
۴-۸- قیس در ایام قبل از شهادت امام علی (ع)	۶۴
فصل پنجم: زندگی قیس بن سعد در دوران امام حسن (ع)	
۵-۱- بیعت با امام حسن (ع)	۶۷
۵-۲- قیس در سپاه امام حسن (ع)	۶۷
۵-۳- قیس به هنگام صلح امام حسن (ع)	۷۱
فصل ششم: زندگی قیس بن سعد در دوران معاویه	
۶-۱- قیس و بیعت با معاویه	۷۳
۶-۲- قیس در مواجهه با معاویه	۷۵
۶-۳- سرانجام قیس	۸۰
نتیجه گیری	۸۱
منابع و مأخذ	۸۳

چکیده:

قیس بن سعد بن عبادہ انصاری یکی از اصحاب پیامبر (ص) و از یاران امام علی (ع) و امام حسن (ع) است. تاریخی برای تولد وی ذکر نشده است ولی با توجه به قرائن و پژوهشهای موجود هنگام ورود پیامبر (ص) به مدینه در سن نوجوانی بوده است. این شخصیت در دوران پیامبر (ص) دارای افتخاراتی از جمله: خادم پیامبر (ص) رئیس انتظامات پیامبر (ص) و حامل پرچم انصار در بعضی از غزوه ها بوده است. این مناصب نشان از نزدیکی و همراهی او با پیامبر (ص) دارد. از زندگی او در دوران خلفای سه گانه اطلاعات مختصری وجود دارد.

زمانی که امام علی (ع) به خلافت رسید قیس جزء اولین کسانی است که با ایشان بیعت کرد و در فراهم سازی مقدمات جنگ جمل همراه امام علی (ع) بود. امام علی (ع) ابتدا وی را به ولایت مصر برگزید و بنا به دلائلی از ولایت مصر عزل گردید. وقتی قیس به نزد علی (ع) برگشت، نخست به ریاست نگهبانان منصوب و سپس به ولایت آذربایجان گمارده شد. در جنگ صفین و نهروان به عنوان یکی از فرماندهان اصلی حضور داشت. قیس بن سعد اولین کسی بود که با امام حسن (ع) بیعت کرد. وی از راویان حدیث و جزء غدیره سرایان قرن اول هجری است، و در نهایت بعد از صلح امام حسن (ع) در مدینه اقامت گزید و در آخر حکومت معاویه درگذشت.

کلید واژگان: قیس بن سعد بن عبادہ انصاری، پیامبر (ص)، امام علی (ع)، مصر، آذربایجان، خلفای سه گانه

مقدمه:

تاریخ را به گونه های مختلف تعریف و تعبیر نموده اند، اما آنچه در وهله اول به ذهن می آید، تاریخ سرگذشت انسانها و توصیفی از رویدادهای مختلف دوران هاست هزاران انسان به دنیا آمده و رفته اند. لیکن هیچ اثری از آنان به یادگار نمانده است. ولی انسان هایی بوده و هستند که هم در زندگی خود و هم در زندگی دیگران موثر بوده و هستند، تاریخ کشور ما گذشته از اینکه سابقه تمدنی درخشان داشته است، با ورود اسلام و پذیرش اسلام توسط ایرانیان دربرهه هایی از تاریخ، اوج شکوفایی فرهنگ ایرانی و اسلامی را به دنیا نشان داده است.

به قطع و یقین باید قبول کرد، تاریخ ایران جدا از تاریخ اسلام نیست. برای شناخت تاریخ اسلام و به خصوص قرون اولیه آن، مطالعه در منابع اصلی راهی است که می تواند بسیاری از مشکلات و مسائل اختلافی بین مسلمانان را حل نماید و خود به وحدت امت اسلامی کمک نماید. از دیگر سو، شناخت شخصیت های اصلی صدر اسلام و تأمل در گفتار و کردار آنان به عنوان تربیت یافتگان مکتب اسلام می تواند در مسیر زندگی مسلمانان مفید فایده باشد. با توجه به اینکه در این تحقیق هدف بررسی شخصیت و عملکرد قیس بن سعد بن عباده انصاری است، تلاش گردید با مطالعه منابع اصلی در دوره زمانی مورد نظر به شناخت بهتری از شخصیت وی قائل شویم. قیس بن سعد از معدود کسانی است که چهره اصلی او هنوز برای بسیاری از مطالعه کنندگان تاریخ صدر اسلام ناشناخته است و به نظر حقیر تا حدودی مظلوم واقع شده است. او از جمله کسانی بود که بر اندیشه راستین خود از ابتدای زندگی تا انتهای آن پایداری نمود، هر چند خطا و اشتباه جزء جدایی ناپذیر همه انسانهاست و ما به عنوان پیروان مذهب اثنی عشری فقط چهارده معصوم را از اشتباه و خطا مصون می دانیم. مسلماً شخصیت مورد نظر اشتباهاتی داشته است ولی مهم برگشتن از اشتباهات و قبول آن و پایداری در مسیر حق و حقیقت است. قیس بن سعد به عنوان یکی از پیروان منخلص و فداکار امام علی(ع)، بارها و بارها ارادت خود را به خاندان اهل بیت ثابت کرد و تهدید و تطمیع اشخاصی مانند معاویه بر وی اثر نکرد. استواری و پایمردی او بر عقیده درست از او شخصیتی برجسته ساخته است. او بارها تا مرز شهادت رفت و آرزویی جز شهادت در راه خدا نداشت.

این پژوهش از ۶ فصل تشکیل شده است که عبارت از : ۱- کلیات ۲- خاستگاه و خاندان قیس بن سعد بن عبادہ انصاری ۳- زندگی قیس بن سعد از تولد تا پایان روزگار عثمان ۴- زندگی قیس بن سعد در دوران امام علی (ع) ۵- زندگی قیس بن سعد در دوران امام حسن (ع) ۶- زندگی قیس بن سعد در دوران معاویه

فصل اول: کلیات

۱-۱ بیان مسأله:

از آن جا که عنوان تحقیق بررسی شخصیت و عملکرد قیس بن سعد بن عبادہ انصاری است و برای شناخت یک شخصیت لازم است اصل و نسب و خاندان وی و همچنین دورانی که در آن زندگی کرده است مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. قیس بن سعد به لحاظ اصل و نسب دارای جایگاه بالایی بوده است، پدر او سعد بن عبادہ از جمله کسانی بود که هم در دوران اسلام و هم قبل از آن ریاست و سروری داشت و رئیس قبیله خزرج بود، که یکی از دو قبیله عرب ساکن یثرب بوده است. با مهاجرت پیامبر(ص) به یثرب که موطن خاندان قیس بوده است و پذیرش اسلام توسط آنان بزرگترین تحول در زندگی ایشان اتفاق افتاد و اینکه سعد بن عبادہ، پسرش قیس را به عنوان خدمتگزار پیامبر(ص) گمارده است، آغاز تحول سرنوشت ساز در زندگی اوست همراهی قیس با پیامبر(ص) در بنای شخصیت او بیشترین نقش را داشته است، همین همراهی باعث گردیده است قیس در شناخت مسیر حق متحیر نباشد و در مراحل مختلف زندگی او از امام علی(ع) بهره مند باشد و هیچگاه تهدید و تطمیع کسانی مانند معاویه باعث نگردد که از امام علی(ع) دور گردد و پایمردی و استقامت او در مسیر حق از او شخصیتی برجسته ساخته است که تحقیق حاضر بناست گوشه هایی از آن را بازگو نماید.

۱-۲ هدف های تحقیق:

عملکرد خواصّ در دوره های مختلف از زندگی، تأثیرات انکار ناپذیری بر روی افکار و عملکرد مردم عادی آن جامعه دارد، شناخت خواص حق، برای الگوییابی جهت کارگزاران حکومت اسلامی در همه دورهها کمک کننده است و شاید اصلی ترین هدف این پژوهش کمک به معرفی الگو برای جامعه اسلامی است.

۱-۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن:

رجال شناسی بطور کلی در تاریخ و همچنین در تاریخ اسلام دارای اهمیت بوده و هست، شاید یکی از دلایل چنین اهمیتی موثر بودن افراد و شخصیت ها در ساختن تاریخ است. ما در بررسی حوادث تاریخی به شناخت شخصیت های تاریخی نیازمندیم. تحلیل رخداد های تاریخی، بدون شناخت شخصیت های مهم آن رویداد ممکن نیست. شخصیت این پژوهش از برجستگان صحابه پیامبر (ص) و از یاران نزدیک امام علی (ع) و امام حسن (ع) بوده است و این خود انگیزش اصلی چنین انتخابی بوده است

۱-۴ سوالات و فرضیه های تحقیق:

سوال اصلی و سوالات فرعی

- ۱- شخصیت قیس بن سعد بن عبادہ انصاری در دوره های مختلف زندگی چه تحولاتی داشته است؟
- ۲- نحوه برخورد قیس بن سعد بن عبادہ انصاری با مسأله عزل از ولایت مصر چه بوده است؟
- ۳- عملکرد قیس بن سعد بن عبادہ انصاری در صلح امام حسن (ع) چه بوده است؟
- ۴- عملکرد قیس بن سعد بن عبادہ انصاری در مقابل تهدید و تطمیع معاویه در مقاطع مختلف چه بود؟

فرضیه ها:

- ۱- با توجه به مطالعه در منابع تاریخی و بررسی شخصیت قیس بن سعد بن عبادہ انصاری و نظر به اصالت خاندان قیس بن سعد و همچنین تحقیق بر دوره های مختلف زندگی او، نشانگر این است که

او دارای شخصیت استوار و ثابت قدم و با کمترین لغزش بوده است، قابل ذکر است که انسانها از خطا و لغزش مصون نبوده و نیستند و مهم در خطا نماندن و به حقیقت رسیدن است.

۲- درباره عزل از ولایت مصر و نحوه برخورد قیس با این مسأله باید گفت: هر چند خدعه های معاویه و عمر و عاص و شایعاتی مبنی بر همکاری قیس با معاویه و برخورد مسالمت آمیز قیس با خونخواهان عثمان در مصر در عزل وی بی تأثیر نبود و او از عزل خود خشمگین گردید ولی حقیقت آن است که او ناراحت از آن بود که تدبیرهایش در مقابله با معاویه و دستگاه تبلیغاتی شام ناکام ماند و نتوانست در آن برهه زمانی موفق گردد و بر خورد امام علی (ع) با قیس بن سعد پس از عزل از ولایت مصر، جایگاه قیس بن سعد را نشان داد و ثابت گردید که قیس در مسیر ولایت امام علی (ع) است.

۳- هر چند قبول صلح با معاویه برای قیس بن سعد و عده ای از یاران امام حسن (ع) سنگین و دشوار بود و لیکن آنچه مهم است تبعیت از ولایت است، قیس بن سعد با اذن امام حسن (ع) با معاویه بیعت کرد و این نشانگر پیروی او از امام حسن (ع) در تمام مراحل بود.

۴- عملکرد قیس در مقابله با معاویه در برهه های تاریخی نشان از پایمردی اوست او بارها تلاش معاویه را ناکام گذاشت و بر عقیده و مرام بر حق خود استوار و پابرجا ماند.

۱-۵ روش تحقیق:

توصیفی - تحلیلی و گردآوری اطلاعات، کتابخانه ای است.

۱-۶ قلمرو تحقیق:

بیشتر مربوط به دوره های زندگی شخصیت مورد پژوهش بوده است که دوره پیامبر (ص) خلفای راشدین و معاویه را شامل گردیده است.

۱-۷ محدودیت ها و مشکلات تحقیق:

پراکندگی مطالب و نبود کتاب هایی که مستقیماً در مورد شخصیت مورد نظر تألیف شده باشد از دشواریهای پژوهش بوده است.

۸-۱ پیشینه تحقیق:

تا آنجا که پژوهشگر بررسی کرده کتاب مستقل یا پایان نامه مربوط به شخصیت مورد پژوهش یافت نگردید ولی مقالات متعددی در این باره وجود دارد که از دو مورد در این تحقیق استفاده گردید. ۱- مقاله «قیس بن سعد بن عباد» آقای عبدالرضا عسکری ۲- مقاله «سعد بن عباد بن دلیم» آقای سید حمید روحانی. که هر دو در کتاب دایره المعارف صحابه پیامبر (ص) چاپ گردیده است.

۹-۱ بررسی و معرفی منابع تحقیق:

در جمع آوری اطلاعات برای تحقیق پیرامون شخصیت و عملکرد قیس بن سعد بن عباد انصاری تلاش گردید از منابع اولیه تاریخ اسلام استفاده شود و کتابهای اصلی مورد دقت قرار گیرد. در این جا سعی شده است منابع اصلی و عمده بر اساس تاریخ تالیف آنها معرفی گردد.

۱. الغارات تألیف ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید بن هلال معروف به ابن هلال ثقفی.

ابواسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی در حدود سال ۲۰۰ هجری در کوفه چشم به جهان گشود و به سال ۲۸۳ هجری در اصفهان در گذشت. ابواسحاق در آغاز مذهب زیدی داشت و سپس به مذهب امامیه گرایید. ابواسحاق ثقفی را آثار بسیار بوده، بعضی شمار تألیفات او را به پنجاه رسانیده و از آن جمله است: کتاب المعرفه و کتاب الحلال و الحرام و کتاب مقتل امیرالمومنین (ع)، اما کتاب الغارات، پس از آنکه امیرالمومنین (ع) به خلافت ظاهری رسید، معاویه همواره با آن حضرت در معارضه بود و با فرستادن جماعتی از سپاهیان خود به درون قلمرو امام علی (ع) به ایجاد آشوب و اغتشاش می پرداخت و به اصطلاح امروز پیوسته خرابکاری می کرد...، علی (ع) دو سه سال بعد از واقعه نهروان تا زمان شهادت خود دست به گریبان این نامردیها بود که در سراسر کتاب مشروحاً آمده است. کتاب الغارات پیوسته مورد توجه محدثین و مورخین و ادبا و نویسندگان بوده است.

۲. امامت و سیاست، تألیف ابومحمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه (۲۷۶-۲۱۳ ه.ق) اصلاً ایرانی است که در کوفه یا بغداد متولد شده است. وی مدتی منصب قضاء دینور را به عهده داشته است که به همین مناسبت به دینوری معروف گردیده و گذشته از این، پیشوای مدرسه نحو بغداد بوده است. در ادب و

تاریخ، صاحب تالیفات چندی است از جمله عیون الاخبار و ادب الکاتب و المعارف و اما کتاب امامت و سیاست ابن قتیبہ یکی از مهمترین منابع تاریخ صدر اسلام است.

۳. اخبارالطوال، تالیف ابوحنیفه احمد بن داود دینوری، عالم ایرانی عربی نویس در قرن سوم هجری در دینور به دنیا آمد. تاریخ درگذشت او را سال ۲۸۱ تا ۲۹۰ هجری قمری نوشته اند... اثر مهم تاریخی وی اخبارالطوال است که مشتمل است بر شرح رویدادهای تاریخی، از آدم تا آخر سلطنت یزدگرد سوم، ضمناً از سلاطین روم و ترک و شرح حال خلفا تا آخر دوران خلافت المعتصم بالله سخن رانده است بیشتر مطالب کتاب مربوط به تاریخ ایران قبل از اسلام و بعد از اسلام است که دارای اهمیت و ارزش زیادی است و همواره مورد توجه دانشمندان غرب و شرق بوده است

۴. تاریخ یعقوبی، تألیف احمد بن ابی یعقوب بن وهب بن واضح، به استناد مندرجات یتیمه الدهر، اصلاً ایرانی و از مردم اصفهان بوده است. اما در این مورد که اجداد وی در چه زمان و به چه طریق به عراق رفته اند، مطلبی در جایی دیده نشده است. جَد سوم یعقوبی، واضح نام داشت که از موالی منصور دوانیقی و صالح بن منصور بود و به همین جهت یعقوبی به این واضح شهرت یافت. ظاهراً در بغداد متولد شده و در سال ۲۸۴ ه. ق در گذشته است. اثر تاریخی وی را می توان قدیمی ترین تاریخ عمومی اسلام دانست که در دو مجلد است این کتاب در نیمه دوم قرن سوم هجری نوشته شده است و به ذکر رویدادهای سال ۲۵۸ هجری ختم می شود. . . . یعقوبی در تألیف خود از منابعی که مورد استفاده اش قرار گرفته ، کمتر نام برده و از روایات ضِدو نقیض تنها یکی را انتخاب نموده است. به طور کلی در تاریخ یعقوبی، اطلاعات زیادی می توان یافت که در منابع دیگر دیده نمی شود. با وصف اینکه نویسنده به علت پیروی از مذهب شیعه تحت تعقیب بوده مع ذلک در نوشتن مطالب، حتی در بیان روابط مذهبی، بی طرفی زیادی از خود نشان داده است.

۵. مروج الذهب و معادن الجواهر، ابوالحسن علی بن حسین مسعودی از فرزندان عبدالله بن مسعود. یکی از صحابه معروف است، تاریخ تولد وی به درستی معلوم نیست. گویا در اوایل قرن سوم هجری در بغداد به دنیا آمده است. وی یکی از بزرگترین مورخان و ادبای اسلامی است که عشق زیادی به مطالعه و جمع آوری کتب و مسافرت داشته است...، مسعودی، اواخر عمر خود را در شام و مصر

گذرانده، سرانجام در سال ۳۴۶ هجری در فسطاط مصر در گذشت. مسعودی از جمله نویسندگان است که در جمع آوری اطلاعات از هیچگونه منبعی صرف نظر نکرده است. می توان وی را یکی از مورخان معدود اسلامی قرون وسطی دانست که به سنن تاریخی پیروان دین مسیحی و یهود و هندی توجه زیادی داشته است. وی نویسنده پرکاری بود و کتابهای زیادی در زمینه تاریخ و جغرافیا تألیف کرده است که بیشتر آثار وی در طی زمان های گذشته از بین رفته است.

ده سال آخر عمر خود را در شام و مصر سپری کرد و مواد آن کتاب ضخیم را که بالغ بر سی مجلد بوده و مختصر آن به عنوان مروج الذهب و معادن الجواهر باقیمانده است، فراهم آورد. مروج الذهب که حوادث آن تا سال ۳۳۶ ه ق می رسد فرهنگنامه تاریخی و جغرافیایی است که مؤلف، ضمن آن از رسم مورخان مسلمان تجاوز کرده و از موضوعات تاریخی و دینی اقوام دیگر مانند ایرانیان و رومیان و یهودیان سخن به میان آورده است و این عمل را با آزادی فکر و خلوص و علاقه صمیمانه نسبت به علم انجام داده است. مسعودی در قسمتی از مروج الذهب، تحقیقات جغرافیایی دقیقی کرده که در آن تحقیقات، نسبت به ممالک و ملت های مختلف، توضیحات سودمند و عالمانه ای داده است... مروج الذهب بعد از تاریخ طبری، یکی از مهمترین منابع تاریخ ایران است.

۶. تاریخ الرسل و الملوک تألیف ابوجعفر جریر بن یزید بن خالد بن الاطبری آملی، یکی از مورخان مشهور ایرانی نژاد است که در سال ۲۲۴ ه ق در آمل بدنیا آمد. وی در سال ۳۱۰ هجری در بغداد در گذشت. مهمترین اثر او در تاریخ عمومی است به نام تاریخ الرسل و الملوک در حقیقت شرح حال سلاطین و پیامبران است. این کتاب مشتمل است بر حوادث تاریخی از آغاز آفرینش تا سال ۳۰۲ ه ق که مورد استفاده مورخان متأخر از جمله ابن مسکویه و ابن اثیر و ابوالفداء بوده است... نظر به اینکه او مطالب را از منابع مختلف اقتباس کرده، می توان گفت که توجه زیادی به صحت نسبی روایات نسبت به هم نداشته است، همچنین نسبت به تعیین زمان وقوع حوادث، دقت زیادی از خود نشان نداده است طبری غالباً روایات را که درباره رویدادها وجود داشته است ذکر کرده، لیکن ارتباط زیادی با یکدیگر ندارند. او فقط به استفاده از آثار گذشتگان مانند ابن اسحاق و واقدی و کلبی و ابن سعد و ابن مقفع و دیگر آثار تاریخی که از فارسی به عربی ترجمه شده بود، اکتفا نکرده، بلکه از

روایات شفاهی که ضمن مسافرت خود، جمع آوری کرده بود نیز در کمال بی نظری، در تألیف تاریخی خود استفاده کرده است. در تاریخ طبری اثری از انتقادات مشاهده نمی شود.

۷. مقاتل الطالبین، ابوالفرج علی بن حسین اصفهانی (۳۵۶ - ۲۸۴ ه . ق) یکی از نویسندگان بزرگ قرن چهارم هجری است، وی از دودمان مروان آخرین خلیفه امویاست. در اصفهان متولدشده و در بغداد نشو و نما کرد. در جوانی به تحصیل حدیث و روایات و اشعار و انساب پرداخت و از محضراساتیدی مانند محمدبن جریر طبری و ابن الانباری کسب فیض کرد اثر معروف او کتاب اغانی است که مجموعه ای از شعر و ادب است و منبع سودمندی برای تحقیق در تاریخ تمدن اسلامی است...، اما کتاب مقاتل الطالبین که درباره ذکر حالات آن دسته از سادات و آل ابی طالب تدوین شده است که در راه عقیده خود قربانی شده اند و یا در زندانها عمرشان به سر رسیده است. لکن مولف چون بنابر تحقیق زیدی مذهب بوده می توان گفت هدف اصلیش ذکر تاریخ ائمه و بزرگان زیدیه است.